

Na téma opozice

pokusem vzít záležitosti „rovně“ do svých rukou — vytvořila přípravný výbor přístři hospodářsko-zájemové organizace, ale přestože byl z různých stran podporován, nepodařilo se už čelit vývoji. Vznikl přípravný výbor hospodářské organizace státních statků, které odmítají v OZS spolupracovat. Oddělily se traktorové stanice. Umělá jednota se prakticky rozpadla. Osud základního sloupu dnešního řízení zemědělství byl zpečetěn (nahradí ho při výkonu některých intercentrálních služeb zřejmě hospodářský svaz družstev).

Vývoj probíhal necelé tři měsíce, byl samozřejmě provázen velkým vzrušením a někdy rozhořčením. Mnohé činy ostatně nebyly nutné, ani účelné — většínu se rozhodovalo na základě minulých zkušeností, nikoliv z hlediska příštích podmínek, v nichž budou zemědělské podniky pracovat. Ukazuje se to u státních statků — mnohé nyní uvažují, zda pro ně bude vlastní samostatná organizace účelná. Důležité však je, že v tomto horečném kvasu si podniky začaly uvědomovat samy sebe, své možnosti, potřeby a zájmy. To je totiž rozhodující pro vytváření účelných hospodářských spojení.

Mezitím předložila návrhová komise svůj projekt, který v oblasti hospodářské uplatňuje zásadu plné samostatnosti podniku, dobrovolnost jeho rozhodování, s kým se spojí a jaké služby bude potřebovat, a zvláště zásadu, že jako jediný bude uznávan vztah mezi podnikem a státem, což znamená, že nadstavbové organizace podniků si nemohou osvojovat úlohu nadpodnikového orgánu, nýbrž jen plnit pro své zřizovatele služby, jejichž výkonem je pověřil (příčímž v jejich čele stojí volené orgány ze zástupců podniků). Začíná tak druhá fáze sjednocování — po destrukci staré totalitní jednoty vytváření jednoty skutečné, na základě individuálních zájmů a skutečných potřeb, jednoty účelně budované zdola, bez jakýchkoliv pevných schémat. Strach o jednotu, který se projevoval takovým vzrušením, byl jen strachem o mrtvou totalitní jednotu, která jednotou není, jen se za ní vydává, ale skutečnou jednotu znemožňuje.

Netvrdím, že další vývoj bude snadný. Ale zdá se mi, že dává zemědělství oproti jiným hospodářským odvětvím jednu šanci — zbaví se neúčelných aparátů s jejich tendencí rozmnožovat se a rozšiřovat svou činnost a nakonec pohltit ty, kterým měly sloužit. Postupné přetváření toto nebezpečí zesiluje, nehledě na to, že postup je velmi pomalý a komplikovaný.

Pokud pak jde o společenskou organizaci, vzniká kuriózní situace — má o ní rozhodnout konference družstevních delegátů v Nitře. Rozhodnout ovšem ve chvíli, kdy už asi v polovině okresů v českých zemích existují přípravné výbory a tato organizace je tedy realitou. Přičemž se zdá, že jednání o ní nebude lehké. Ale to je historie jiná, ovšem velmi poučná.

Reportér č. 14, 3.-10. dubna 1968

Jestli některé představy o možné podobě politické opozice v dnešním Československu, jež se zatím objevily v různých oficiálních projevech, působí trochu jako snaha, aby se vlk nažral a koza zůstala celá, pak se tomu nelze divit: mohou-li v komunistické straně v průběhu několika týdnů zvítězit progresivnější a demokratičtější myslící lidé nad lidmi konzervativními, zdaleka to ještě neznamená, že ve stejně krátkém čase jsou příslušníci hnutí, v jehož celé dosavadní historii se neobjevil jediný pokus překročit v podmínkách, kde toto hnutí zvítězilo, princip jedné strany, schopní vážněji se konfrontovat s myšlenkou tak pro ně donedávna šokující, jako je myšlenka opozice. Jdou-li však přesto tak daleko, že umožňují o tomto bývalém tabu veřejně diskutovat, je asi dobré, aby všichni, kdo si o věci něco myslí, přijali tuto možnost jako výzvu k rozhovoru.

Tedy především: v čem vlastně tkví polovičitost dosavadních konceptů?

Poměrně často slycháváme, že vzhledem k současné a budoucí svobodě slova (v níž údajně spočívá podstata demokracie) bude přizrozenou kontrolní funkcí opozice plnit prostě veřejné mínění, opírající se o prostředky masové komunikace. Takové pojetí předpokládá víru, že vláda bude z veřejné kritiky vyzovovat všechny patřičné konsekvence. Jenomže demokracie není věcí víry, ale záruk. A i když veřejná „soutěž názorů“ je první podmínkou, nejdůležitějším prostředkem a samozřejmým důsledkem demokracie, její podstatou — totiž skutečným zdrojem našich záruk — je něco jiného: veřejná a zákonná „soutěž o moc“. Přičemž veřejné mínění (např. tisk) může účinně kontrolovat a tím zkvalitňovat moc jen tehdy, má-li na ni také *mocenský* postih, může-li totiž vyústit do veřejného *rozhodování* (např. volbami). Moc prostě bere v potaz nakonec zase jen moc; vládu zkvalitňuje ohrožení její existence, nikoli její pověsti. Ostatně nalikolik ztrácí veřejné mínění možnost mocensky působit na vládu, natolik narůstá možnost vlády mocensky působit na veřejné mínění „svobodným“ omezováním jeho svobody (ať už nezákonně nebo cestou změny zákona). Ale nejen to: doplňuje-li „soutěž názorů“ úlohu „soutěže o moc“, otevírají se tím dokonce dveře právě naopak nedemokratickým formám (kdyby například odvolávala ministry místo parlamentu televize nebo veřejná shromáždění, neměl by občan zákonnou kontrolu moci a tedy preventivní ochranu proti jejím zneužitím).

Rovněž předpoklad, že dostatečná záruka demokracie je ve vnitřní demokratizaci vedoucí strany (ochotné tolerovat i cosi jako vnitrostraničnou opozici), považují za iluzorní. Nejen proto, že — zásadně — jedinou skutečnou demokracií je ta, jež platí ve stejné

míře pro všechny, ale i z jiného důvodu: patří přece k hořké zkušenosti všech revolucí, že neobnoví-li politická skupina, která v nich převzala veškerou moc, zavčás svou *kontrolu zvenčí*, ztratí nutně dříve nebo později i svou vnitřní *sebekontrolu* a začne pomalu, ale jistě degenerovat. Neboť neživeny kontrolními tlaky zvenku, zkvalitňujícími skupinu jako celek, odumírají nutně i všechny vnitřní kontrolní tlaky ve skupině, zvalitňující její vedení a skupina, místo, aby se permanentně a přirozenou cestou regenerovala, nezadržitelně kornatí, odcizujíc se stále hlouběji skutečnosti. Konce tohoto procesu jsou známe: když se situace stane neudržitelnou, vyvolá první náhodná porucha explozi — a nadchází krvavý čas palácových revolucí, pučů, kuloárových spiknutí, nesmyslných procesů, kontrarevolucí a sebevražd. „Soutěž o moc“, zaniklá kdysi ve své otevřené podobě, je najednou opět zde a zasahuje všechno daleko zákeřnější formou své přítomnosti: je totiž skrytá. A absence právních jistot, které nedokázala skupina včas obnovit, vrací se teď k ní jako bumerang: vyhlazuje sebe samu. Jinými slovy: neumožní-li komunistická strana co nejrychleji rozvoj své silné kontroly zvenčí, nebude mít záruku, že po nějakém čase opět zvolna nezdegeneruje. Jak vidět, bez celospolečenské demokracie nemůže nikdy natrvalo vydržet ani demokracie vnitrostraničná. Nikoli tedy, že druhá zaručuje první, ale právě naopak: první zaručuje druhou.

Jiná myšlenka, která se objevuje, že by totiž ve volbách i různých orgánech mohli jako opozice fungovat nezávislí jednotlivci, je podle mého názoru přímo kabinetní ukázkou principu, vyvíjejícího opozici ještě dřív, než vznikla: proti dokonale organizované a disciplinované politické straně s ideologií, aparátem, tiskem, propagandou a programem, dotýkajícím se celé společnosti, stál by hlouček soukromých osob bez politického zázemí, zbavených možností jakékoliv kolektivní dohody o jednotě postupů, kandidátech a vůbec jakékoli komplexnější, koordinované a šířeji koncipované politické práce, obdařených jen jakýmsi lokálně komunálními povinnostmi a možnostmi. Ve volbách by se tito nezávislí kandidáti nemohli opřít o obecnou znalost celospolečenské aktivity, programu a možností skupiny, k níž patří a která je doporučuje, čímž by byli — na rozdíl od kandidátů vedoucí strany — připraveni o klasické a vyzkoušené vodítko pro voliče, kteří v dřívě většinu nemohou srovnávat a nesrovnávají jednotlivé kandidáty, jsou však s to vždycky srovnat obecně známé politické koncepce. Podobně by i v nejrůznějších orgánech neměla tato „opozice“ sebedešnější šanci rozvinout při své atomizaci vedle komunistů jakoukoli důležitější a koordinovanější politickou aktivitu. Prostě bez organizované politické síly, disponující právě skrze svou organizovanost zcela specifickou mocí, nemůže vedoucí strana mluvit vážně o jakékoli „soutěži o moc“ a domnívat

se, že vystavuje své monopolní postavení jakékoli vážnější zkoušce kvality.

Další typ eventuelní kontroly nebo přímo opozice bývá spatřován ve společenských a zájmových organizacích; ani to však není — přes určitý politický vliv, kterého některé z nich mohou časem nabýt — žádně zásadní a skutečné řešení: budovány na jiném principu, než na principu politického přesvědčení, a určeny k jiným účelům, než podílet se na politické moci ve státě, nemohou tyto organizace nikdy dost dobře sehrávat úlohu kontroly mocí prostě proto, že nevyhovují jejímu základnímu předpokladu, totiž nezávislosti kontrolujícího na kontrolovaném: členství v nich se nejen nevylučuje s členstvím ve vedoucí nebo jiné straně, ale v jejich nejvyšších orgánech a funkcích jsou takřka výhradně stranici, podléhající vyšším stranickým orgánům a za svou vedoucí činnost v zájmových organizacích jim odpovídající. Přičteme-li k tomu známý systém stranických skupin, stranických kandidátů a stranickou disciplinou vázaného hlasování (včetně obvyklého volebního řádu, prakticky neumožňujícího i v případě většiny nestraniků zvolit protikandidáty), pak opravdu pochopíme, že by tu — i při všech změnách této manipulovací praxe, kterých se jistě brzy dočkáme — opravdu těžko mohlo jít o skutečnou kontrolu zvenčí. A jelikož, jak se ukazuje, bude teď vývoj směřovat zřejmě k rozkladu řady uměle jednotných a nepružných kolosů a k větší diferenciaci organizací, každý pokus o politickou integraci nebo koalici těchto organizací od jakéhosi „politicko-kontrolního“ bloku by směřoval proti tendenci vývoje a nemohl by k ničemu dobrému vést.

Logickým a prakticky nejschůdnějším řešením by bylo konstituování opozice způsobem, který bývá z oficiálních míst nejčastěji navrhován: obrodou dnes existujících nekomunistických stran NF. Není samozřejmě apriori vyloučeno, že v těchto stranách se mohou skutečně prosadit síly, schopné takovou opozici vést, já osobně však přesto všechno na toto řešení příliš nevěřím: obávám se, že tyto strany se za posledních dvacet let, kdy se jejich orgány nezmohly na nic jiného, než na otrocké přizvukování všemu, co dělala vedoucí strana, natolik zkompromitovaly, že výhoda této cesty (existující aparát, tisk apod.) nemůže vyvážit její nevýhodu: obtížnost znovunabytí ztracené důvěry. Nehledě k tomu, že právě na adresu této koncepce by bylo možné poměrně snadno a právem obrátit výtku „návratu k překonaným a nemoderním formám buržoazní demokracie“, kterou je možné občas slyšet z oficiálních míst proti myšlence opozice: vždyť by tu v podstatě nešlo o moc víc, než o pokus vytáhnout opět na světlo mumifikované pozůstatky předúnorového — ostatně už tehdy značně problematické — rozvrstvení politických sil.

***

Polovičitost všech těchto koncepcí má tedy, jak se ukazuje, společnou příčinu: žádná z nich neumožňuje skutečnou *volbu*. Opravdu: o demokracii lze vážně mluvit jen tam, kde má lid možnost — jednou za čas — svobodně si zvolit, kdo mu má vládnout. Což předpokládá existenci aspoň *dvou souměřitelných alternativ*. Totiž dvou svéprávných, rovnoprávných a navzájem na sobě nezávislých politických sil, z nichž obě mají tutéž šanci stát se vedoucí silou ve státě, rozhodne-li tak lid.

Čili: dokud bude v naší zemi moderní, aby existovala komunistická strana jako strana, dotud bude moderní i požadavek *druhé politické strany* jako jejího důstojného a svéprávného partnera v „soutěži o moc“ a tudíž i jako trvalé záruky její kontroly zvenčí. Jedinou skutečně konsekventní a v našich podmínkách skutečně účinnou cestu k ideálu demokracického socialismu spatřuji tedy (samozřejmě: jen do chvíle, než mě někdo přesvědčí o nějakém lepším řešení) v obrození a přestavbě společenské struktury odpovídajícím *modelem dvou stran*. A jelikož by pochopitelně už nešlo o strany, stojící na třídním základě a prosazující tedy různé třídním zájmem diktované a proto konfliktní představy o hospodářském a společenském uspořádání země, mohl by jejich vztah být založen na historicky novém typu *koaliční spolupráce*: při plné politické svéprávnosti ve výkonu vzájemné kontroly mohly by být tyto strany zároveň svázány dohodou o základních obrysech společného cíle, totiž humánní, sociálně spravedlivé a civilizované seberealizace národa cestou demokracického socialismu. Což by mohlo být zakotveno a rozvedeno i v jakémsi zásadním „národním programu“ (formulujícím např. i základní orientaci zahraniční politiky apod.), přijatém oběma stranami (eventuálně dalšími společenskými organizacemi) a pro jejich činnost závazným. Míra a způsob plnění či neplnění tohoto programu, stejně jako jeho eventuální budoucí modifikace, by byly posuzovány lidem ve všeobecných volbách, zrcadlících i míru jeho důvěry oběma stranám (celku koalice) a každé z nich zvlášť.

Ačkoliv by mě to jako spisovatele, tedy člověka pracujícího ve sféře fikce a fantazii, docela bavilo, jsem přece jen natolik soudný, že tu nebudu vymýšlet takzvaný „pozitivní“ program nějaké dosud neexistující strany a promítat ho do různých sfér společenského života; nelze dělat strategii bez vojaka: politické programy se nerodí za psacími stoly spisovatelů, ale jen z každodenní politické praxe těch, kteří je uskutečňují, z jejich trvalé reflexe zájmů, jež má hnutí vyjařovat, z jejich trvalé konfrontace se společenskou skutečností, veřejným míněním, odbornými analýzami atd. Omezím se proto jen na jednu celkovou poznámku.

Často se dnes zdůrazňuje silná a specificky československá demokracická a humanistická tradice. Přitom se ale zapomíná, co to konkrétně znamená: že u

nás existuje mnoho skutečně demokraticky a humanisticky založených lidí, kteří nejsou do politického života (v rámci KSČ) zapojeni ať už z důvodů názorových anebo prostě proto, že jim dosavadní praxe komunistické strany byla právě málo demokratická a humanistická. Toto potenciální zázemí nové strany nabízí i její možný duchovní rámeček: mohl by jím být právě tento tradiční demokracismus a humanismus, mohlo by jít tedy o jakousi *stranu demokracickou*. Což přirozeně neznamená, že by si tato strana měla přisvojovat práva jediného skutečně legitimního stoupence demokracie, podobně jako si komunistická strana nemůže přisvojovat pozici jedině skutečně socialistické síly; demokracie i socialismus mohou být jediné kategoriemi celospolečenskými, o jejichž rozvoj jde všem. A pakliže by dvěma hlavními partnery byly strana komunistická a demokracická, znamenalo by to pouze, že jejich jmény jsou symbolicky zaručovány oba póly společného „koaličního“ úkolu: demokracického socialismu. Pozitivní duchovní východisko takto se formující demokracické strany bych přitom viděl v koncepci jakési, pateticky řečeno, *morální obrody národa*. Důraz na váhu nadosobních kategorií a obecných společenských ideálů, jejichž jménem byl v letech diktatury potlačován nárok člověka na jeho individuální osud, přivedl totiž, jak je dnes častokrát konstatováno, tento národ — zvláště v době postupné degenerace systému, vyznačující se direktivním řízením společnosti odosobněnou stranickou byrokracií s jejím všeuchvacujícím a skutečnosti odcizeným frazeologickým rituálem — na pokraj morální krize; všeobecná pracovní demoralizace je jen přirozeným produktem tohoto degenerujícího systému ve sféře hospodářské. Nezatížena všemi předpoklady a důsledky tohoto procesu, s nimiž se bude muset Komunistická strana ještě dlouho a složitě — sama v sobě — potýkat, mohla by tato nová strana daleko rychleji a radikálněji postavit do středu zájmu opět lidskou individualitu a konkrétního jedince udělat opět *mirou společnosti a systému*. Nikoli ovšem tak, že by si abstraktum člověka vybrala jako východisko nového frazeologického rituálu, ale docela jednoduše a prakticky: zájem o konkrétní lidské osudy, nefiltrovaným různými apriorními ideologickými distancemi od jeho bezprostřední a bezvýhradné naléhavosti; bojem o konkrétní lidská práva, nároky a zájmy; konkrétní, aktivní a opět bezvýhradnou rehabilitací takových donedávna „metafyzických“ hodnot jako svědomí, láska k bližnímu, upřímnost, soucit, důvěra, pochopení apod.; novým pojetím lidské důstojnosti; ohledem na osobnost a mravní kontinuitu vůdců atd., atd. Zdá se mi, že právě díky takovému nárokům by se tu otevíraly možnosti nejen pro ty lidi nejrůznějšího věku, sociálního postavení, víry a světového názoru, které pro jejich konkrétní a radikální humanismus vyvrhla doba neprávem na periferii společenského

graci velkoryse revidován, nebude ani zde, mezi námi, situace zcela normalizována: patří přece k chloubě demokratického státu, že nemá na svém mezinárodním kontě položku emigrace.

Prostě a dobře: myslím, že je dnes už neúnosné a nehistorické vidět tento národ stále jen očima únorového konfliktu — což platí samozřejmě pro oba tábory, které se tehdy střetly. Neříkám to proto, že bych bojoval o rekonstrukci předúnorové situace (i když k řadě tehdejších samozřejmostí se dnes namáhavě dopracováváme), ale právě naopak: proto, že její rekonstrukce není už prostě možná.

Důsledně politicko-morální uznání nekomunistické pozice nebude asi záležitostí nikterak jednoduchou a práva, z takového uznání vyplývající, nezapadnou asi nikomu z nebe: je především na iniciativě nekomunistů samých, aby si je postupně vydobyli. Možná také, že se mohou různé nekomunistické politické síly zformovat i bez takového uznání. Mně se však zdá, že bez toho to bude vždycky nutně aktivita polovičatá, obložená rezervami a distancemi, ne zcela autentická, a proto ne dosti průrazná: s dvacet let upevňovaným pocitem outsiderství a neplnoprávnosti se do arény politického života vstupuje těžko.

LL č. 6. 4. dubna 1968

Miroslav Jodl

Svoboda a odpovědnost

Svobodu nelze ztotožňovat s poznáním nutnosti. Filosofický výrok, že svoboda je poznáním nutnosti, platí jen ve svém kontextu, to znamená, že je součástí vysoce abstraktního myšlenkového modelu, který chce uvést v souvislost jisté pojmy. Mimo možnosti této myšlenkové soustavy se stává informačně neurčitým a umožňuje efekty nejrůznějšího druhu. Poznáním nutnosti může být rezignace, trpný stav podřízenosti, který je opakem svobody — za předpokladu ovšem, že svobodě přisuzujeme kvalitu aktivity. Navíc se nám stále vtírá otázka: co je nutnost? Je ve společnosti mimo sféru lidské aktivity, která je přece vždy produktem zájmů? A nebývá někdy zejména ve sféře společenské činnosti nutnost zaměňována za dostatečné autoritární tvrzení, že něco je nutné?

Ve společenském systému, který je systémem značně členěným, organizovaným a institucionalizovaným, musíme k problému svobody přistupovat daleko konkrétněji a to především z hlediska *funkce*, kterou v tomto smyslu svoboda má, z hlediska *efektů*, které vyvolává.

Člověk je produktem i producentem systému, přičemž kvalita i intenzita jeho producentství je u růz-

ných jednotlivců a různých skupin různá — a různá je tedy i míra jejich svobody. Jestliže je míra svobody různá, znamená to, že svoboda musí být měřitelná. Požadavek měřitelnosti patří k trvalým ambicím každé vědy, tedy i věd společenských. Není to ovšem požadavek samoučelný: měřitelnost má svrchovaný význam teprve tehdy, vede-li k poznání kvality. A poznání kvality — ve společenském systému, o který nám především jde — se nemůže obejít právě bez poznání funkce a efektů.

Společenský systém není totožný se systémem politickým. Společenský systém je trojedinou, navzájem vázanou a na sebe působící skladbou systému hospodářského, politického a kulturního. O politickém systému je však známo, že integruje funkce ostatních systémů, vytváří směřovatelné vazby, které zajišťuje svou mocí. Pro nás, z hlediska těchto úvah o svobodě a zodpovědnosti, má politický systém zcela mimořádný význam. Především není v žádném jiném systému (z hlediska společnosti v subsystému) míra svobody tak měřitelná, a tedy empiricky ověřitelná jako právě v systému politickém. A dále: pojem svobody je v moderních společnostech zafixován v politické „nomenklatuře“ do té míry, že se mu dostává i ústavních záruk. Bohužel často jen právě jemu, tj. pojmu; politická praxe se nejednou liší od formálních ustanovení a sám pojem není jednoznačně definován tak, aby vylučoval výklad, který může svobodu změnit v anti-svobodu.

Politická svoboda se dotýká člověka jako občana. Existence člověka se však nevyčerpává plně existencí občana. Občan je člověk, který požívá plně existenci svobody, přesněji řečeno politických svobod. (Člověk, který ve společnosti nemá politické svobody, není občan, ale poddaný.) Politické svobody však ještě nemusí činit člověka vnitřně svobodným; je známo, že tíživá situace sociální znehodnotila za minulých republik v očích postižených význam politických svobod; na druhé straně může mnoho i zámožných lidí ztratit v pocitu nudy a nečinnosti smysl pro politické svobody. Politické svobody jsou jako vzduch; jeho hodnotu si mnohdy uvědomíme, až když se nám ho nedostává.

Je tedy užitečné rozlišovat svobodu vnitřní a vnější. Vnitřní svobodu nelze nikomu dát, žádný systém ji člověku nemůže zaručit; vnitřní svoboda je pronikavě poznání zákonitosti, těžce získaný klid duše, vítězství vybojované v boji s osudem i se sebou samým. Politický systém však může zaručit vnější svobodu ve formě politických svobod. A k těmto svobodám v novodobé společnosti jednoznačně patří i svoboda projevu (a tedy i tisku) a svoboda sdružování.

Oponenti demokracie rádi zdůrazňují, že tyto svobody ještě nezaručují skutečnou demokracii, že jsou „formální“ a že jsou produktem buržoazního liberalismu, který už je historicky překonan. Tyto námitky nic nemění na skutečnosti, že se svobodou projevu a